

# VITTEPRAETJE



mededelingen  
voor en door de leden van  
**HERDEREWICH**  
oudheidkundige vereniging

---

Kwartaalblad van de oudheidkundige vereniging  
"HERDEREWICH"

---

**In dit nummer:**

Van de bestuurstafel	pag. 2
De Nieuwe Hollandse Waterlinie Verslag van de lezing van de heer M.J.M.van Broekhoven	pag. 3
Professoren van de Gelderse Academie (3) Johan Melchior Kemper	pag. 7
360 Jaar oude graffiti in Harderwijk Inscripties in de Catharinakapel	pag. 9
Kroniek van Harderwijk 1997	pag. 11
Xylotheken in Nederland	pag. 17
Werkgroep Archeologie	pag. 19
Bibliotheek	pag. 19
Lezing Fraterhuis	pag. 19
Kort verslag najaarsexcursie	pag. 20

## Van de bestuurstafel



Onze oproep in het vorige Vittepraetje voor een secretaris heeft succes gehad. Han Vrielink reageerde en is bereid om het secretariaat op zich te nemen. Han is geen onbekende voor Herderewich. Gedurende vier jaar (1979-1983) is hij penningmeester van onze vereniging geweest. Han van harte welkom in het bestuur.

Het zou natuurlijk heel erg mooi zijn als op onze **oproep voor een voorzitter** dezelfde reactie zou komen. Draal niet, pak de telefoon en bel 0341-421342; dan is het bestuur bij de komende jaarvergadering weer compleet.

## Van de penningmeester

De contributies lopen binnen. Van onze 274 betalende leden hebben inmiddels 268 leden hun jaarlijkse bijdrage gestort. Hieruit volgt natuurlijk wel dat **6 leden nog niet hebben betaald.**

Beste (nog) niet betaler, wilt u zo vriendelijk zijn het geringe bedrag van f. 30,00 waarvoor het héle gezin een héél jaar lid is, omgaand te storten op **giro 303 6192**. Niet alleen de penningmeester, maar ongetwijfeld ook uw medeleden stellen dat zeer op prijs!

Van ons lid de heer J.Karssen ontvingen wij naast de contributie, ook nog eens een extra storting. Hartelijk dank!



## Korte mededelingen:

In de nieuwe werkgroep "Historisch Harderwijk en Internet" wordt Herderewich door Karel Uittien vertegenwoordigd. De eerstvolgende vergadering is 7 december. Leden die over dit nieuwe medium of een te maken homepage "HERDEREWICH" verstandige dingen kunnen zeggen, worden graag te woord gestaan.

## Rectificatie:

In het boekje "*Inhoudsopgave Herderewich Kronieken*" dat wij de vorige keer gratis bij het Vittepraetje hebben meegeleverd, is een onjuistheid geslopen.

Het artikel "Harderwijk in het cholerajaar" (1976-2) is niet van Karel Mars maar van J.C.Vrielink. Onze excuses aan de heer Vrielink.

**N**a zijn inleiding leek het er even op of de heer Van Broekhoven een geheel militair technisch betoog zou gaan houden over bommen en granaten met standaard uitdrukkingen uit het militaire arsenaal. Bij het vorderen van de lezing werd allengs duidelijk dat e.e.a. onvermijdelijk was zonder de hele zaak over de waterlinie uit zijn context te halen. Het verhaal werd stapsgewijs- maar met grote stappen- afgehandeld, te beginnen bij de opbouw van de Nieuwe Hollandse Waterlinie voor ons land. Ter vergelijking: er zijn parallellen in de defensiestrategie van andere landen, zoals in Rusland met zijn enorme uitgestrektheid waarin men de vijand zich liet doodlopen; in Vietnam met zijn enorme bosgebieden, in het ontoegankelijke Zwitserland en in Nederland dus met het water.



*De Nieuwe Hollandse Waterlinie van de Zuiderzee tot aan de Lek*

De waterlinie heeft alles te doen met oorlogvoering. Tot de uitvinding van het buskruit bestonden gevechten uit handgemeen met het principiële voordeel voor de verdedigers dat er niet werd geschoten. Er werd geworpen met stenen, speeren en geschoten met pijlen en alles wat maar voorhanden was. In de latere eeuwen en door de aanwending van buskruit werd dat een heel ander verhaal. De verdedigers werden steeds heviger en nauwkeuriger gebombardeerd en dat vereiste steeds weer de nodige aanpassingen.

Na stenen (donderstenen) en ijzeren kogels kwamen de brisantgranaten. Deze ontploften bij het bereiken van het doel. Er zullen maar weinig mensen zijn die niet weten dat vliegtuigen en het moderne geschut ons tot dit "hi-tech" tijdperk hebben gevoerd.

**T**ot de vroegste geschiedenis van het gebruik van inundaties (het onder water zetten van land) hoort de 80-\*jarige oorlog. Onze voorouders waren wel vertrouwd met grote hoeveelheden water in het land. We hebben ons altijd tegen dat element moeten wapenen om de zaken droog te houden. Om het water als verdediging te gaan gebruiken is bepaald

geen uitvinding, hoogstens een ontdekking. Het is met meer succes van de omstandigheden gebruik maken om de aanvallen te keren. Voorbeelden van lokaal gebruik zijn Brielle (1572) en Leiden (1574)

Tot hun ontzetting ervoeren de Spanjaarden dat hun opmars regelmatig werd gestopt door ondergelopen gebieden. Alva's noodkreet aan Philips II "om ieder gat ligt wel de één of andere sloot" getuigt daarvan. Het was omkeren of als ratten verzuipen. Zo'n hindernis had in ieder geval z'n nut bewezen.

In 1582 werd eigenlijk voor het eerst gebruik gemaakt van een echte waterlinie. Voorkomen moest worden dat het eiland Tholen werd bezet. Om de toegang te ontzeggen inundeerde men het gebied.

De spreker vraagt of wij wel weten waar Tholen ligt en wat daar voor belangrijks te zien is. Wij blijven hem het antwoord schuldig en houden het erop dat het van tactisch belang moet zijn geweest. Gezien de natigheid blijft het overigens een vraagteken.

In 1584 was het prins Maurits die het idee voorlegde om door het aanleggen van een waterlinie, die zich uitstreckte van Muiden tot Vreeswijk, het achterland tot een onneembare vesting te maken. Maar dat idee werd niet aanvaard. Frederik Hendrik komt 40 jaar later met het plan van een Utrechtse linie, langs de Vecht en de Rijn. Er is wel aan het project begonnen maar om diverse redenen, o.a. de financiële, nooit uitgevoerd. Pas 40 jaar later werd zijn plan voor een Hollandse waterlinie, langs de lijn Muiden-Nieuwerstuij-woerden-Oudewater-Schoonhoven, uitgevoerd.

In vele opzichten was 1672 een rampjaar. Ook voor de verdediging tegen de oprukkende Franse troepen. Door de vorst bevroren alle inundaties en de vijand had een vrije doortocht naar de gestelde doelen in het Hollandse. Zij trokken boven Woerden langs naar Zwammerdam en Bodegraven. De Waterlinie kreeg echter onmiddellijk effect bij het invallen van de dooi. Ook zij moesten ervaren dat het toch een slechte manoeuvre was en ze moesten zich bij het stijgen van de temperatuur ijlings terugtrekken naar de streken waar ze vandaan kwamen.

**E**en kleine link naar Harderwijk: er was een zekere Cornelius Rudolphus Theodorus Kraijenhoff die op 5 januari 1784 in Harderwijk de graad van Doctor in de geneeskunde verwierf. Van de eerder in de rechten en wijsbegeerten gepromoveerde arts is niet bekend of hij lang praktiseerde. Zeker is dat hij later directeur werd van de Hollandse Fortificatiën, door Koning Willem II in de adelstand werd verheven (baron, red.) en aangesteld als Directeur-Generaal van Fortificatiën.

*(Cornelius Rudolphus Theodorus Kraijenhoff, ★Nijmegen 02-06-1758, † aldaar 24-11-1840, werd op 20 september 1777 in Harderwijk ingeschreven als student rechten en 2 jaar later op 26 juni 1779 als kandidaat in de filosofie. Op 17 juni 1780 hield hij een disputatie over een sterrenkundig onderwerp. Op 28 juni van datzelfde jaar verkreeg hij het doctoraat filosofie en op 5 januari 1784 het doctoraat medicijnen. Hij huwde 20 maart 1788 te Harderwijk met Johanna Geertruid van der Plaats. red.)*

Het was deze genist (militaire term voor functionaris bij de genie. red.), groot voorstander van de waterlinie, die de uitvoering ter hand nam om Utrecht als belangrijk knooppunt van wegen en vaarten bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie in te sluiten. Het verplaatsen van troepen van noord naar zuid achter de linie werd op deze wijze een stuk veiliger. In 1815 besloot de Koning officieel de H.N.W. vast te leggen door de linie

ten oosten van Utrecht te laten lopen. Dat betekende tevens dat steden als Woerden, Schoonhoven, Oudewater en Nieuwpoort als vestingstad hadden afgedaan.

**D**e ontwikkelingen op het gebied van de artillerie waren dusdanig dat het tijd werd om ernst te maken met de beveiliging achter de linie. Het bouwen van forten en bomvrije gebouwen nam een aanvang. De kringenwet werd ingesteld. Op de kaart werden cirkels getrokken met een diameter van één kilometer waarbinnen geen bebouwing van welke aard ook mocht plaats vinden. De schootsvelden van de eigen artillerie dienden vrij van obstakels te blijven. Dat bleek later een rampzalige ontwikkeling bij de uitbreiding van de steden, maar de forten kregen voorrang. Omdat beton in onze contreien nog onbekend was, werden de forten aanvankelijk uit steen opgetrokken en voorzien van de nodige faciliteiten voor bemanning en bewapening.

Bij het aannemen van de vestingwet in 1874 werd bepaald wat voor de verdediging van nationaal belang was. Daarmee kwam een einde aan het lokale hobby.

In de wet kwamen als verdedigingselementen de volgende projecten aan de orde:

- De stelling Amsterdam (Nationaal Redit)
- De Gelderse Valleilinie (inclusief de Grebbeberg)
- Den Helder
- Zuiderwaterlinie
- Hollands Diep-Volkerak
- Maasmonden
- Overgangen grote rivieren
- Westerschelde

**T**egen het einde van de vorige eeuw was de uitwerking van de brisantgranaat al 15x groter dan voorheen en de reikwijdte van het geschut, door de uitvinding van de getrokken lopen, groter en nauwkeuriger. De stad Utrecht kon ruim voor de inundatie al beschoten worden. Het noopte tot verdere bouw van forten, nu van beton. Er was bovendien behoefte aan overdekte schuilplaatsen en later ook aan kazematten. De Nieuwe Hollandse Waterlinie heeft nog dienst gedaan in de verdedigingsplannen van 1940. Het officiële einde kwam in 1963. Na de opheffing heeft Defensie steeds meer forten afgestoten en werden ze toegankelijk voor het publiek.

### **De Linie.**

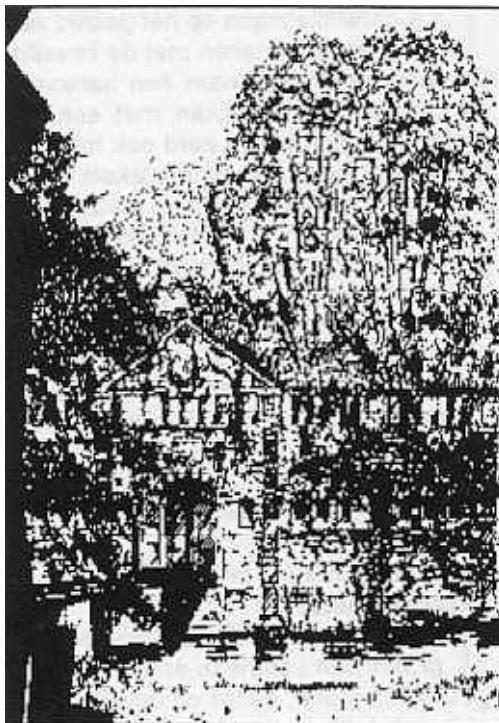
De heer Broekhoven gaf met diverse overheadprojecties de loop van de voormalige linie (sinds 1815) aan. Het werd duidelijk dat in het te bevoeien gebied tussen de Zuiderzee en de Biesbos veel locaties waren aangeduid waar forten en onderkomens lagen. Een fort werd in het algemeen op een plaats gebouwd waarmee een "acces" (een voor de hand liggende vijandelijke opmarsroute) met succes kon worden afgegrensd met alle vuurkracht waarover kon worden beschikt.

Door de neutraliteitspolitiek tijdens WO1 konden de stelsels verder worden uitgebouwd, waarbij begonnen werd met het gebruik van beton. Er werd geëxperimenteerd met het wapenen van beton. Dat wil zeggen het beton versterken met ijzerwerken om afbrokkeling en beschadiging tegen te gaan. (gewapend beton)

## De forten

De taak van een fort is de vijand op afstand te houden. In dit geval dus ruim voor de waterpartij zoals deze was gepland. Bovendien waren zij zodanig gesitueerd dat zij elkaar konden steunen. Dit impliceert tevens dat er ruime schootsvelden dienden te zijn en dat verklaart de instelling van de kringenwet. In 1940 moesten we echter ervaren dat er zwaar de hand mee gelicht was. Van tijdige opruiming van de ongeoorloofde bebouwing kon vaak geen sprake meer zijn.

In de voormalige Nieuwe Hollandse Waterlinie liggen nog steeds de nodige forten. Fort Rijnauwen, oostelijk van - Utrecht, met een oppervlakte van 22 Ha, is het grootste van ons land. In tegenstelling met het doel waarvoor ze gebouwd zijn heerst er op deze overwoekerde locaties heerst een serene stift. Temidden van verkeersdrukte en nieuwbouw vinden we er een oase van rust.



Entree fort bij Rijnauwen.

## Het inunderen.

De kern van de lezing ligt in dit hoofdstuk. De N.H.W. doet zijn naam eer aan als waterhindernis maar dat is slechts een deel van de linie. Zonder forten zou de optrekkende vijand niet te stuiten zijn. (U begrijpt dat met de ontwikkeling van de luchtmacht en paratroepen het effect snel verdween). Het onderwaterzetten is bovendien niet eenvoudig en vereist nogal wat inzicht en techniek. Bij te weinig water hindert het onvoldoende en bij teveel wordt het bevaarbaar en hindert dus ook onvoldoende. De bodem is niet waterpas en er zijn veel bestaande wegen. De waterstanden in de Zuiderzee en de rivieren verschillen onderling van niveau. Het onderwaterzetten is tevens een enorme ingreep in het leven van de bewoners. Wij hebben te maken met inlaat- en spui-sluizen, verschillende waterlopen en de inundatiewet. De inundatiewet regelt o.a. dat alleen van hogerhand bevel kon worden gegeven tot inundatie. Omdat dit op zich al een complexe zaak was moest de coördinatie tussen commando en bezetting van sluizen ook worden geregeld. Het doel was in ieder geval om het gebied tussen Zuiderzee en de Biesbos af te grendelen.

Onze Duitse buren hebben de boel regelmatig verkend. Zij maakten ook een inschatting van de inundatieduur en toonden zich optimistischer dan wijzelf. Wij hielden het erop dat in het ongunstigste geval, dus bij weinig aanvoer van Rijn- en Maaswater, maximaal 29 dagen nodig waren om de zaak te klaren.

**D**e spreker sloot af met enige merkwaardigheden. De vraag is of zo'n waterlinie in het midden van het land wel het juiste effect heeft. Zeker is dat door de eeuwen heen het gebied ten westen van de linie zowel bestuurlijk als economisch als het meest belangrijk werd beschouwd. Politiek gezien waren de gewesten Holland en West-Friesland nu eenmaal van groter belang dan de overige gewesten. Een stad als Harderwijk had in vroeger tijden een belangrijke opstapfunctie om over zee achter de als veilig beschouwde waterlinie te geraken. Naar verluidt werden op 28 april 1940 in de haven van Harderwijk tien aken en vier sleepboten gereed gehouden om in geval van een Duitse inval het vee uit de omgeving over water te evacueren. Het is niet bekend of het zover is gekomen.

Er zijn verhalen dat de Duitsers deze aken zelf hebben gebruikt na de snelle overrompeling. Merkwaardig is ook dat er tot vandaag de dag nog steeds bedrijven zijn, die zich achter de niet meer bestaande linie vestigen.

De lezing van de heer Van Broekhoven was informatief en werd boeiend gebracht.

---

### **Professoren van de Gelderse Academie (3)**

door N.C.R. de Jong

*Ter gelegenheid van de herdenking dat het dit jaar 350 jaar geleden is dat de Gelderse Academie te Harderwijk werd geopend, zal er in de Vittepraetjes van 1998 steeds een professor van de Academie besproken worden.*

### **Joan Melchior Kemper**

Joan Melchior Kemper, zoon van een koopman, werd geboren op 26 april 1776 te Amsterdam. Hij volgde lessen aan de Latijnse scholen te Haarlem en te Amsterdam. Daarna studeerde hij rechten te Amsterdam.

De student Kemper had met Anton Reinier Falck het Studentenkorps vertegenwoordigd bij het feest der vrijheid, doch spoedig was hij door zijn verzet tegen gewelddadigheden door mannen van de omwenteling, in de toren van "Roode Janspoort" opgesloten. Van die tijd af hield hij zich buiten de partijstrijd. Zijn doctorsbul behaalde hij in 1795 aan de universiteit te Leiden.



In 1798 liet hij zich fel uit toen zijn leermeester professor Cras werd afgezet. In datzelfde jaar werd hij benoemd tot hoogleraar in het burgerlijk en natuurrecht aan de Gelderse Academie te Harderwijk. Groningen en Franeker beijverden zich in 1802 vruchteloos om Kempers naar hun universiteit te lokken.

In 1806 verruilde hij zijn hooglerschap te Harderwijk voor dat te Amsterdam. Drie jaar later vertrok hij naar Leiden.

In 1811, toen Cuvier en Noël, de Hollandse departementen bezochten om zich op de hoogte te stellen over de toestand van het openbaar onderwijs, maakte Kemper deel uit van de commissie, die inlichtingen moest geven omtrent het onderwijs te Leiden.

Tot het herstel van onze onafhankelijkheid droeg hij niet weinig bij. In zijn "Brieven " (1806) verzette hij zich tegen de Franse inlijving.

Voor het optreden van het driemanschap - Van Hogendorp, Van der Duyn, Van Maasdam en Van Limburg Stirum - heeft Kempers Van Hogendorp trachten te overtuigen dat herstel van de staatsregeling van vóór 1795 onmogelijk was. Hij slaagde slechts ten dele. Toen hij met Frannius Scholten in november 1813 als commissaris-generaal van het Algemeen Bestuur was opgetreden, tastte hij door. Op 1 december 1813 kondigden zij een proclamatie af, waarin zij namens Amsterdam Willem de Eerste als soevereinvorst van het vrije Nederland uitriepen.

Joan Kemper was van het begin af voorstander van een constitutionele regering onder de soevereiniteit van het Oranjehuis. Hij was ook de schrijver van de proclamatie van 12 december 1813, waarin prins Willem van Oranje, de latere koning Willem I, tot soeverein vorst werd uitgeroepen. De prins van Oranje schrok eerst voor de soevereiniteit terug, maar het was Kemper die hem overtuigde.

Kemper werd in 1814 in de adelstand verheven en benoemd tot president van de commissie van samenstelling van de Algemene Wetboeken ter vervanging van de Napoleontische wetgeving.

Op 20 juli 1824 overleed hij.

In de St. Pieterskerk te Leiden werd in 1835 een gedenkteken voor hem opgericht.



Joan M. Kemper (1776-1824)  
foto: Veluws Museum

## 360 JAAR OUDE GRAFFITI IN HARDERWIJK, INSCRIPTIES IN DE CATHARINAKAPEL 1)

J.J.H. Kooiman

Onlangs vond ik in de Catharinakapel oude inscripties, ingekrast in de bakstenen van de trapspil in het oude torentje van de kapel aan het Klooster.

Een aantal namen en initialen zijn leesbaar, sommige voorzien van een jaartal. Het oudste jaartal is 1634, en het jongste 1935. Enkele inscripties zijn twintigste eeuws. Dat is af te leiden uit de helderrode baksteenkleur van de inkrassing. Oudere inscripties zijn door vuil en stof donker van kleur geworden. Hun ouderdom is moeilijk vast te stellen als er geen jaartal is bijgekrast. De meeste zijn veel meer dan honderd jaar oud.

Wat is er gevonden?

Eerst de namen: **F.A.van Stralen** met het jaartal **1634**, **Slaterus**, **Clautier**, **H.Wilbrink**, **Lijphart**, **Bakker**, **E.Smink** met het jaartal **1907** en de laatste naam: **Tjark**. Verdere vondsten zijn initialen: **HKvHB**, **AH**, **TvD** **1935**, **JJ** **1935**, **Al** of **AL**, **EHvA** **1935**.

Samen met Joh.van Hell en met N.C.R. de Jong, is in het gemeentearchief gezocht naar gegevens over de namen.

Wij hebben het volgende gevonden:

De naam **Stralen** wordt in Harderwijk in Recognitieboek 134 vermeld <sup>2)</sup>:

Wilhelm Stralen lost in 1541 een schuld af. Maar daarmee is niet verklaard wie F.A.Stralen van de inscriptie uit 1634 was.

Het is niet duidelijk waarvoor de kapel werd gebruikt in dat jaar 1634. Mogelijk als aula van de Veluwe Hooie School, Illustre School, of Nassau's Gymnasium; drie benamingen voor dezelfde instelling in het voormalige Catharijne-klooster.



foto: R. den Besten

Vanaf 1648 werd o.a. het Klooster met bijbehorende Catharinakapel gebruikt door de Gelderse Academie, die in dat jaar in Harderwijk werd geopend.

Op 10 en 11 oktober 1998 werd tijdens een symposium in Harderwijk uitgebreid herdacht dat 350 jaar daarvoor de academie werd gesticht.

In 1760 promoveert Joh. Jac. **Slaterus** aan de Academie in Harderwijk. Staat zijn naam in de trapsteen? De kapel werd toen gebruikt voor promoties; het zou dus moge-



foto: R. den Besten

lijk zijn. Tot het jaar 1811; toen werd de academie op last van keizer Napoleon opgeheven.

De kapel kreeg vervolgens diverse andere bestemmingen, zoals militaire broodbakkerij, (wederom) Rooms Katholieke kerk, meubelhandel en tenslotte kunstcentrum, wat het nu nog is.

De naam **Clautier** komt voor op een grafzerk in de Grote Kerk. De zerk van grafnummer 827 heeft als opschrift: "Hier leyt begraven ioffer Anna va' Rompelle wed. v'n E zal. Johan Clavtier is in den Heere ontslapen den ..."

De zerk vertoont tevens een alliantiewapen. Het wapen van de man is dat van de familie Clautier, een familie in de 17e eeuw in Arnhem en Wesel.

Hermanus **Wilbrink**, geboren in 1829 te Barneveld en overleden in 1906 te Harderwijk, woonde in de Kerksteeg, vroeger Wijk B huisnr. 48, nu huisnr. 2.

Kraste deze man zijn naam in een baksteen?

De naam **Lijphart** is in Harderwijk verder niet bekend. Bij Marle, onder Heerde, woonde tot voor vijftig jaren een familie Lijphart.

**Bakker** is een veel voorkomende naam. Welke Bakker staat op een steen in de kapel?

**E.Smink 1907** is vermoedelijk Evert Otto Smink, geboren in 1894 in Harderwijk. Zijn vader Barend was timmerman. Het gezin vertrok in 1912 naar Amerika.

De naam **Tjark** is waarschijnlijk een voornaam, nog geen vijftig jaar geleden ingekrast, gelet op de verse kleur van de inscriptie.



foto: R. den Besten

Van de initialen is er maar één ontcijferd: **EHvA** is Everhardus Hendrikus van Aken (1918-1995).

In 1935 woonde de toen 17-jarige van Aken bij zijn ouders in de Academie straat, dicht bij de kapel. Zijn initialen zijn ook elders in de stad aangetroffen.

Misschien zijn er lezers die meer weten over de gevonden initialen en namen. Of over de omstandigheden van de restauraties van de kapel. Alles over vroegere graffiti is welkom bij de auteur, die een volgende keer aandacht zal schenken aan soortgelijke graffiti in een kelder van het Klooster.

- 1) Dit artikel verscheen eerder in Schilders Nieuwsblad van 26 mei 1997.
- 2) Bron: Collectie mr. D.Koning in Gem. Archief Harderwijk.

---

De pagina's 11 t/m 17 bevatten de kroniek van Harderwijk over 1997.

Deze is elders te lezen, zie de verzamelde kronieken.

## XYLOTHEKEN IN NEDERLAND

Dit artikel heeft uitgebreider in het tijdschrift "Origine"\*) gestaan.

Met goedkeuring van de schrijver A.C. Gischler en de redactie van "Origine" mochten we grote delen overnemen uit het artikel, die betrekking hebben op de xylotheek van de Geldersche Academie.

*Wie door de bomen het bos niet meer ziet en in de bossen de bomen niet meer herkent, die moet ..... Ja, wat moet ie ?*

*Laten we vooropstellen, dat zij of hij geïnteresseerd is. Dan kan zij of hij - en gemakshalve houd ik het nu maar op hij - via internet alle mogelijk gegevens opvragen van alle mogelijke bomen in de wereld.*

Onze Europese voorouders hadden het moeilijker, maar hun belangstelling was zeker niet minder. Vooral in de romantische jaren van de achttiende/negentiende eeuwwisseling, de tijd van de "pastorale", de "herderinnetjes", de "terug naar de natuur"-drang, waren het niet alleen de boswachters en arboreta-bouwers, die informatie zochten. En de "markt" wist daar op in te spelen.

Alle mogelijke details van bomen werden verzameld en in kleine onderdelen per boomsoort gegroepeerd: zaadjes, een zaailing, bladeren, een tak, een knop, een bloem, stukken schors, stukjes hout, wortel, zaagsel en as. Vervolgens werd het keurig in een doos verpakt op een bedje van mos. Die doos moest natuurlijk het liefst van het hout van de betreffende boomsoort gemaakt zijn en om het optisch een encyclopedisch aan zien te geven, de vorm hebben van een boek.

Een dergelijke verzameling van boom-boeken wordt "xylotheek" genoemd (xylos=Grieks voor hout)

Xylotheeken kunnen een geweldige omvang hebben en er zijn er nu talloze van bekend als gevolg van recent speurwerk. Sommige hebben meer dan een eeuw lang onopgemerkt verborgen gelegen op zolders of in kisten en kasten, vergeten en zonder belangstelling te wekken.

In Nederland bleken er wel vijf te zijn geweest, alle in academische collecties. Nog maar drie hebben de tijd overleefd. Dat zijn de drie, die Lodewijk Napoleon schonk aan onze belangrijkste instituten van lering:

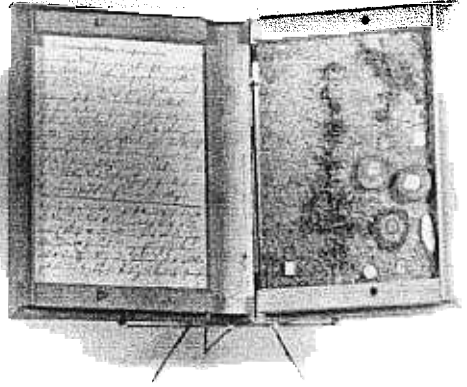
de Hogeschool van Franeker, de Hogeschool van Harderwijk en de Universiteit van Leiden.

Alle drie worden toegeschreven aan dezelfde samensteller: Alexander Christian Heinrich Friedrich von Schlumbach (1772-1835), ritmeester buitendienst van het Koninklijke Beierse leger, die daarna tot districts-boswachter werd benoemd in de buurt van Bayreuth. Hij wijdde zich sindsdien aan de bosbouw en publiceerde daarover in zijn woonplaats Neurenberg.

Uit die periode dateren ook zijn xylotheeken. Van hem kennen wij met zekerheid alleen de drie xylotheeken in Nederlands bezit, maar ook daarin zijn verschillen in uitvoering te constateren en is duidelijk dat het handschrift van meer dan één persoon is. We mogen dus aannemen, dat er meerdere personen aan gewerkt hebben en dat

Schlumbach de "producent" is geweest. Eén van zijn medewerkers, Johan Goller, ziet er waarschijnlijk ook wat in en begint een beetje voor zichzelf, zoals hij schrijft in een bedelbrief van 1804. Uit deze brief blijkt wel, dat het niet om een wetenschappelijke collectie maar om een commerciële productie gaat, met educatieve bedoeling.

Het zal bevreemden, dat Harderwijk en Franeker door Lodewijk Napoleon werden bevoorrecht boven Amsterdam, Utrecht en Groningen, toen hij de xylotheek-schenkeningen distribueerde. Dit wordt begrijpelijker als wij bedenken, dat de beide eerste scholen reeds voor de Franse tijd gedoemd schenen te verdwijnen, wat uiteraard niet in de zin was van de Nederlanders in de oosterlijke provinciën. Blijkbaar om deze aan zich te binden bepaalde de koning in 1807 dat de hogescholen van Harderwijk en Franeker "voortdurend zouden blijven voortbestaan".



Bovendien bezocht Lodewijk Napoleon in 1808 beide hogescholen waarbij hij verklaarde: "dat bij de aanstaande reorganisatie der Akademiën de Koninklijke Universiteit van Leyden wel byzondere voorregten zal verkrijgen, doch dat de overige Akademiën ook een verbetering van haar lot zullen ondervinden". Daarnaast beloofde hij hun steun bij de stichting en uitbreiding van de verzamelingen en van de bibliotheken. Waarschijnlijk moeten wij in dat licht de schenkingen van de xylotheeken zien, die tussen 1809 en 1811 in een aantal zendingen in Nederland arriveerden. (G.M.Roding 1955)

De xylotheek van Harderwijk heeft het na de definitieve sluiting van de hogeschool in 1817 tot 1840 met de tochtige, vochtige zolders van het stadhuis moeten doen. Nog steeds hoopte Harderwijk, dat ooit weer een hogeschool tot stand zou komen in de voetsporen van zijn beroemde alumni Boerhaave en Linnaeus (gepromoveerd in respectievelijk 1693 en 1735).

In 1840 wist mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis het uit de zolders te bevrijden en uiteindelijk werd de xylotheek overgedragen aan de Natuur Historische afdeling van de "Overijsselse Vereniging tot Ontwikkeling van Provinciale Welvaart" in Zwolle. Vandaar is ze in eigendom overgegaan van de "Vereniging tot beoefening van Overijssels Regt en Geschiedenis". Veel bekijks had het ook daar niet en in 1955 wist G.M. Roding haar in bruikleen te verkrijgen voor het Natuurmuseum Enschede.

En nu dan, weer 40 jaar later, ligt deze xylotheek in een speciaal daartoe geconditioneerde ruimte op "Enkzicht" te Eefde voor een restauratie die volgens de planning één jaar zal duren.

\*) Origine, Postbus 5220, 2000GE Haarlem, verschijnt viermaal per jaar, jaarabonnement f 60,-; losse nummers f 12,50 (exclusief de portokosten).



Vanaf heden is de oudheidkundige vereniging Herderewich lid van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN). De leden van Herderewich kunnen nu geassocieerd lid worden van de AWN voor f 35,- per jaar. Het gewone lidmaatschap van de AWN kost f 70,--. De geassocieerde leden ontvangen het tijdschrift Westerheem dan niet. U kunt het wel lenen uit de bibliotheek van Herderewich.

In de maanden oktober en november j.l. heeft een kleine expositie plaatsgevonden in de bibliotheek van Harderwijk.

Het geëxposeerde archeologische materiaal was afkomstig van leden van de AWN en van Herderewich. Het gaf aan de hand van aardewerk, botten, brons en bouwfragmenten een beeld van het wonen en werken in de 13e tot de 15e eeuw in Harderwijk.

## Bibliotheek

De bibliotheek wordt de komende tijd geïnventariseerd en gerubriceerd door Co Andel. Als deze klus geklaard is, kan er weer een catalogus worden opgesteld. Tot zo lang nog even geduld.

De **bibliotheek blijft open** op de eerste en de derde woensdag van de maand van 14.00 uur tot 16.00 uur, n.l. **6 en 20 januari, 3 en 17 februari, 3 en 17 maart.**



Aanwinsten:

Geschiedenis van Harderwijk - red. J. Folkerts.

Kunstreisboek van Nederland

## Lezing Fraterhuis.

Wie drie jaar geleden de lezing van de heer H.H. Posthumus over het Fraterhuis gemist heeft of deze lezing nog eens wil horen, krijgt nu de gelegenheid.

Familie J.C.de Groot (lid van onze vereniging), wonende Straat van Sevenhuysen nr.4, een deel van de kapel van het Fraterhuis, is van plan deze lezing nog eens te organiseren, maar dan in de bijpassende historische omgeving. Heeft u belangstelling, neem dan contact op met de familie De Groot: tel. 428272.

Als vervolg op de lezing van donderdag 10 september 1998 van dhr Rien van Broekhoven over de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie, verzamelden 39 enthousiaste leden van Herderewich zich op 10 oktober om enkele specimen van deze verdedigingswerken met eigen ogen te aanschouwen.

Precies om 9 uur vertrokken wij per bus - wat heerlijk toch om niet zelf te hoeven rijden - naar Rijnauwen, wat betekent: moerassige laagte aan de (Kromme) Rijn. Het is het grootste fort in de Nieuwe Hollandse Waterlinie en moest samen met de Netten, een hoger gelegen gedeelte in de linie, Holland voor invallen van ongenode gasten behoeden.

Ter plaatse aangekomen en na koffie met verse appeltaart, werden we opgevangen door Bob Aartsen, vrijwilliger van Staatsbosbeheer, die het complex in beheer heeft. Natuurlijk kon hij het nodige over de Linie in het algemeen en over het fort in het bijzonder vertellen, maar hij kon niet verhelen dat zijn liefde voor de natuur op het fort hem het liefst was. En inderdaad, naast indrukwekkende gebouwen is er in de loop der eeuwen door de aarden wallen en de grachtengordels een prachtig stuk natuur ontstaan, temidden van autowegen en de naderende Randstad. Derhalve leerden we naast de historie van de gebouwen ook het nodige over brandnetels, St. Janskruid en het leven van de reeën, zelfs over het herkennen van reebok en -geit aan hun spiegels.

Ter afsluiting was er een voortreffelijke en geanimeerde broodmaaltijd in de nabijgelegen jeugherberg voor alle leeftijden.

Om 2 uur vervolgden wij onze trip richting Nieuwersluis. Dit is een veel kleiner fort, in beheer bij Natuurmonumenten (met korting voor haar leden). Dit fort diende om de nieuwe schutsluis in de Nieuwe Wetering, nodig voor de inundatie van het erachter gelegen gebied, te verdedigen. Het complex is duidelijk kleiner en minder goed onderhouden dan Rijnauwen, hoewel het jarenlang dienst deed, o.a. als commandopost van de BB. Het was er kil, vochtig en ons reukorgaan werd niet aangenaam geprikkeld, hetgeen de vleermuizen niet weerhoudt om er de winterslaap door te brengen. Enige exemplaren hadden zich reeds in deze koele maar vorstvrije ruimtes opgehangen.

Na nog een drankje bij "Peit Heyn" in Loosdrecht togen we huiswaarts naar de vestingstad Harderwijk.

Co Andel en Henk Molenaar zijn er als excursiecommissie weer in geslaagd het groepje ongeregeld een boeiende en leerzame dag te bezorgen, die vrijwel vlekkeloos verliep. Namens ons allen: hartelijk dank voor jullie noeste arbeid. We zien uit naar de volgende reis.



De redactie wenst u:  
een leuke Sint Nicolaas,  
prettige Kerstdagen en  
een fijne jaarwisseling

